

**UN BEST-SELLER ITALIAN
DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVII-LEA CU PRIVIRE LA ORAȘELE
ȘI CETĂȚILE DIN BANAT ȘI VESTUL TRANSILVANIEI**

Configurația politică europeană pe parcursul secolelor XVI-XVII. Proiectele de configurare a unei monarhii universale, inspirate de cazul paradigmatic al Imperiului Roman – forma exemplară de dominație mondială a Antichității, extinsă, ca tip de civilizație, la dimensiuni tricontinentale –, care au animat obsesiv gândirea politică medievală și premodernă, de la *De monarchia* dantescă la *De monarchia hispanica* a lui Tommaso Campanella (1568-1639), încep să se estompeze progresiv, deja pe parcursul secolului al XVI-lea, fiind contrazise flagrant de conjuncturile, tacticile și mentalitățile politice ale vremii.¹

Modelul politic predominant care se impune la scară continentală este cel al statelor-națiune, suverane, atașate de ideea conservării independenței lor reciproce și preocupate de menținerea unui echilibru de putere în peisajul diplomatic al epocii. Noțiunea de concordanță a puterilor nu este o inovație istoriografică. Principiul echilibrului a fost uzitat inițial în conflictele interne ale republicilor comunale și ale principatelor italiene. Politica de balanță a puterilor, inspirată din practica statelor italiene, a fost extinsă în sfera relațiilor internaționale pe parcursul secolului al XVI-lea. Coaliția Spaniei, Germaniei, Veneției, Milanului și a Statului Papal împotriva Franței (1495), Liga de la Cambrai împotriva Veneției (1507) sau Liga de la Cognac care-l viza pe Carol Quintul (1526) sunt expresia aplicării respectivului principiu la nivelul politicii interstatale. Campioana prin excelență al strategiilor de contrabalansare a puterilor politice preponderente a fost republica venețiană. Noțiunea de echilibru s-a conturat în Franța, pe parcursul domniei lui Francisc I, în Anglia sub dinastia Tudorilor și a obținut consacarea cu ocazia păcilor încheiate în Westfalia (1648) și la Utrecht (1713).²

În jocul politic european al secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, combaterea sistematică a tentativelor de instaurare a unei hegemonii, devine principiul precumpănitor în jurul căruia își articulează coalițiile puterile statale secundare, de obicei vexate de ascensiunea vertiginoasă în plan militar, economic sau colonial a unui vecin ambițios și amenințător. Tentativele universaliste inițiate pe plan european în veacurile XVI-XVII au eșuat întotdeauna finalmente, fiind contracarate de coaliții adverse. Pe de altă parte, Europa n-a beneficiat niciodată, în acest interval de timp, de un veritabil echilibru între marile puteri. E drept, a aspirat spre o asemenea conformație politică. În realitate, spectrul politic al epocii a cunoscut o succesiune de hegemonii care au suscitât tot atâtea alianțe potrivnice.³

Coliziunile survenite între pulsațiile hegemonice ale puterilor tutelare, aflate în faza de afirmare sau în cea de declin și tendințele de instaurare a unui echilibru au favorizat geneza

¹ G. Soulier, *L'Europe. Histoire, civilisation, institutions*, Paris, 1994, p.56.

² *Ibidem*, p.56; A. Oțetea, *Renașterea și Reforma*, București, 1968, p.158-160; C. Mureșan, *Europa modernă*, Cluj-Napoca, 1997, p. 37-39.

³ G. Solier, *op.cit.*, p. 56-57.

statelor moderne, în acea Europă clasică, sfâșiată de conflicte, ambiții și tensiuni aporetice. Rivalitatea pentru preponderență continentală depășește dimensiunea politică și economică. Confruntarea se derulează pe planuri multiple: tratate secrete sau manifeste, alianțe care se compun și se descompun, conflicte militare și navale transferate în colonii, intervenții discrete în afacerile și echilibrul intern al diverselor state prin intermediul corupției, practică fără scrupule și cu o uluitoare abundență de mijloace. Scopul urmărit nu este doar anihilarea militară a adversarului, ci și izolarea diplomatică, limitarea piețelor de desfacere și paralizarea traseelor de aprovizionare ale acestuia. Pe de altă parte, răspândirea fără precedent a tiparului și procesul masiv de alfabetizare sunt fenomene care au facilitat cu certitudine amplificarea dimensiunii spiritual-culturale a hegemoniilor.⁴

În primele decenii ale secolului al XVI-lea, Casa de Austria a fost încarnarea tipică a puterii dominante. Extinderea prodigioasă a posesiunilor acesteia în sfera occidentală a continentului a imprimat regatului învecinat al Franței un acut sentiment de insecuritate, panică și anxietate. Simțindu-se izolată, precum o cetate asediată, monarhia franceză a încercat să disperseze încercuirea habsburgică, angajându-se într-un diferend durabil cu rivala sa hispano-germanică, caracterizat prin confruntări dure și alianțe surprinzătoare. Sub auspiciile conflictului respectiv, Francisc I (1494-1547), regele Franței, încheie o criptoalianță cu sultanul otoman Suleiman al II-lea Magnificul/Legiuitorul (1494-1566), pe durata a două decenii. Artizanii acestor tratative, ramificate ulterior spre Transilvania voievodului Ioan Zápolya (1487-1540) și spre litoralul Africii de Nord, stăpânit de fostul corsar, Khair-ad-Din Barbarossa, aliatul suveranului de pe malurile Bosforului, numit *kapudân-i deryâ* – “căpitanul mării” – mare amiral – au fost emisarul croat Ioan Frangipani, spaniolul trecut în serviciul Franței, Antonio Rincón, gentilomul din Auvergne, Jean de la Forest, eruditul Guillaume Postel, autorul unei excelente descrieri a Imperiului Otoman în vremea lui Suleiman și căpitanul Polin, baron de Lagarde.⁵

În urma celor opt războaie, purtate între 1520 și 1559, s-a semnat pacea de la Cateau-Cambrésis, în virtutea căreia Casa de Valois renunța la pretențiile sale de dominație asupra Italiei, dar și asupra altor teritorii precum Artois, Flandra, Tournai și Navarra și restituia Savoia stăpânitorului de drept, prohabsburgic, al ducatului. Franța reținea doar Burgundia și așezările frontaliere Metz, Toul și Verdun. În schimb, întreaga peninsulă italică intra în sfera de influență hispano-germanică prin confirmarea posesiunii Habsburgilor asupra Milanului și a Neapoleului. Prevederile păcii includeau căsătoria lui Filip al II-lea (1527-1598), regele Spaniei, cu Elisabeta, fiica lui Henric al II-lea (1519-1559), regele Franței. Tratatul încheia confruntarea dintre casele domnitoare Habsburg și Valois. Inițial un conflict intern german între protestanți și catolici, Războiul de Treizeci de Ani (1618-1648) a devenit în scurt timp o conflagrație continentală, în care protagoniste sunt din nou cele două dinastii rivale, Bourbonii și Habsburgii. Disputa a luat sfârșit cu pacea westfalică (1648), a cărei principal beneficiar a fost Franța. Deși Austria fusese temporar eliminată din competiția pentru hegemonie, războiul a continuat contra Spaniei până la încheierea păcii Pirineilor (1659), care prevedea căsătoria regelui Ludovic al XIV-lea cu infanta Spaniei și consacra achiziții teritoriale semnificative pentru coroana franceză.⁶

Intervalul de timp dintre 1559-1659 a fost proclamat, de către numeroși istorici, în mod convențional, drept „o epocă a preponderenței spaniole” în istoria politică europeană.

⁴ *Ibidem*, p. 57; R. Finzi, *L'età moderna*, Bologna, 1990, p. 387-388.

⁵ Fr. Cardini, *Europa și islamul. Istoria unei neînțelegeri*, Iași, 2002, p.186-187; A. Clot, *Soliman Magnificul*, București, 1997, p. 154-171; Ph. Gosse, *Istoria pirateriei*, București, 1975, p. 31-43; F. Majoros, B. Rill, *Das Osmanische Reich 1300-1922*, p. 56-57; H. Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300-1600*, București, 1996, p. 81-83.

⁶ G. Solier, *op.cit.*, p.57; St. Mac Donald, *Carol Quintul: suveran, dinast și apărător al credinței, 1500-1558*, București, 1992, p. 95; S. Bernstein, P. Milza, *Istoria Europei*, vol. III, Iași, 1998, p. 156-167.

Aceasta ar debuta cu pacea de la Cateau-Cambrésis, finalizată între Franța și Spania în 1559 și s-ar încheia cu pacea de la Pirinei, survenită între aceeași adversari în 1659. În virtutea altor opinii autorizate, “marele secol” al monarhiei hispanice (1500-1600) s-ar datora unui surplus de vitalitate, furnizat de desăvârșirea unificării statele, în urma unui vast proces de încorporare, orientat dinspre regiunile flancate de versantul meridional al Pirineilor spre periferiile peninsulei. Artificialul simptom de plenitudine, instaurat în vremea lui Ferdinand Catolicul (1452-1516), odată cu încheierea acelei inautentice cruciade, supranumită Reconquista, în 1492, a favorizat o subită și glorioasă ascensiune politică, valorificată magistral prin expansiunea de sorginte ecumenică a “conquistei” transoceanice. Regii Ferdinand și Isabela au fost marii actori ai acestui destin. Secolele de aur (al XVI-lea) și de de fier (al XVII-lea) ale Spaniei corespund agregării unui imperiu imens și improbabil, în care din Filipine până-n Americi soarele nu apunea niciodată. Această somptuoasă performanță expansionistă fără precedent și fără succedent în istoria omenirii se extinde de la Carol I alias Carol Quintul (1500-1558), animatorul incontestabil al cruciadei târzii, la fragilul și debilul Carol al II-lea (1661-1700). Practic, mai bine de un secol și jumătate, o parte a lumii a trăit în ritmul dictat de imperiul Habsburgilor hispanici. Hegemonia internațională a Spaniei în perioada amintită nu are însă dimensiunea unei supremații categorice.⁷

Procesului ascendent și acumulativ al regatului iberic, care ajunge să domine o treime din planetă, culminant în timpul domniei lui Filip al II-lea (1527-1598), îi succede un fenomen ireversibil de dezintegrare care avansează riguros de la periferie spre centru. După succesul maritim antiotoman, extrem de fragil, de la Lepanto (1571), celebrat ca o victorie antiislamică a întregii creștinătăți, care a realimentat potențialul moral și elanul dominator al monarhiei iberice, eșecul “Invincibilei Armada” (1588) în fața “ereticei” flote elizabetane, specializată de câteva decenii în spolierea Imperiului hispano-american, pierderea resurselor bugetare virate de fiscalitatea Țărilor de Jos, în urma rebeliunilor și secesiunilor declanșate în provinciile respective, după 1566, precum și gestionarea catastrofală, frauduloasă a colosalelor resurse economice transoceanice au accentuat declinul lent dar ireversibil al Habsburgilor hispanici. Recesiunea din secolul al XVII-lea se manifestă în America hispanică prin restrângerea livrărilor de metale prețioase și a altor “culturi de export”. Cele două decenii de pace dintre 1600 și 1620 corespund unei stagnări a economiei europene în epicentrul ei iberic. Criza determină abandonarea Oceanului Indian în favoarea impetuosului trafic comercial olandez. În ciuda dezastruoasei politici a lui Filip al II-lea, care acționase simultan pe două fronturi, cel al catolicității antiprotestante și cel al creștinătății antiislamice sau a accentuării mizeriei, în urma expulzării populației industriale a maurilor, prin decretul lui Filip al III-lea (1578-1621), din 1610, teoria “decadenței spaniole”, de după 1620, are mai mult un parfum de legendă. Datorită inițiativelor promovate de prim-ministrul regelui Filip al IV-lea (1621-1665), ducele Gaspar de Guzmán Olivares (1587-1645), un Richelieu iberic, promotor al birocrăției complexe, dar fără aportul unei nobilimi de robă, Spania a rămas, încă vreme de câteva decenii – chiar și după ce Portugalia, care configurase un imperiu de cuceriri prezumtive, compus din imense întinderi teritoriale transoceanice posedate doar veleitar, și-a redobândit independența (1640), pierdută în 1580 –, o forță continentală de prim rang, atât în calitatea de redutabilă putere colonială, cât și în postura de port-drapel al Contrareformei, întrucât orice edificiu gigantic pretinde timp pentru a fi demolat. Pe de altă parte, pacea de la Cateau-Cambrésis e considerată, din perspectiva altor

⁷ H. Hauser, *La prépondérance espagnole (1559-1660)*, Paris, 1933, p. 2; C. Mureșan, *Relațiile internaționale europene în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Studii și articole de istorie*, XVIII (1972), București, p. 24-25; José Ortega y Gasset, *Spania nevertebrată*, București, 1997, p. 47; F. Braudel, *Mediterana și lumea mediteraniană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. III, București, 1986, p. 320-332; S. Bernstein, P. Milza, *op. cit.*, p. 190-197.

verdicte, mai mult “un triumf al principiului echilibrului european”, decât un veritabil succes al politicii iberice, întrucât a consemnat nu numai decizia monarhiei franceze de a abandona pretențiile de dominație teritorială și politică asupra Italiei, dar și paralizarea aspirațiilor Casei de Habsburg de a articula, sub autoritatea sa, o monarhie pancontinentală.⁸

Prin analogie, a doua jumătate a veacului al XVII-lea a fost numită, de reprezentanți notorii ai breslei istoricilor, „o perioadă de hegemonie continentală a Franței”. Tratatul din Westfalia, semnat în octombrie 1648, – operă de incontestabilă eficacitate a jocurilor diplomatice orchestrate de cardinalul Mazarin – au consacrat fragmentarea politică și religioasă a Imperiului German, au asigurat Franței recunoașterea oficială a episcopatelor Metz, Toul, Verdun, ocupate din 1552, încorporarea Alsaciei, cu excepția orașelor Strasbourg și Mulhouse și au facilitat instaurarea unei perioade de preponderență franceză pe plan european și mondial, mult mai evidentă pe plan politic și intelectual decât dominația spaniolă care a precedat-o sau influența engleză care a succedat-o. Pe de altă parte, după Războiul de Treizeci de Ani, în timp ce Imperiul German cunoștea un recul demografic fără precedent, monarhia franceză devenea statul cu cel mai masiv potențial uman din întreaga Europă. Prin pacea de la Pirinei, încheiată în noiembrie 1659, de Luis de Haro și Mazarin (1602-1661), Filip al IV-lea abandona Franței provinciile Roussillon, Hainaut și Artois și-i acorda lui Ludovic al XIV-lea (1643-1715) mâna fiicei sale, infanta Maria Tereza, care renunța la toate drepturile successorale asupra coroanei spaniole.⁹

Istoricii au numit prin consens, cei cincizeci de ani care au urmat momentului cronologic 1661, „veacul lui Ludovic al XIV-lea”. Marele Secol oferă spectacolul mobilizării integrale a forțelor unei națiuni, sub coordonarea unui principe luminat, care o conduce și o încarnează. Acel imperiu visat de Ludovic al XII-lea (1462-1515) sau Francisc I și anticipat de Henric al IV-lea (1553-1616), întruchipare a unei splendide universalități, „frumos spectacol menit să farmece gândirea” – după spusele lui Victor Hugo –, e inaugurat acum de Ludovic al XIV-lea. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Regele Soare și-a impus supremația asupra suveranilor rivali din epocă prin forța armelor sau prin diverse strategii diplomatice, iar ulterior le-a înfruntat și suprimat coalițiile sau conspirațiile ostile. El și-a întemeiat pretențiile hegemonice pe o diplomatie extrem de activă, care, printr-un permanent joc de culise, deseori cinic, urmărea să impună primatul coroanei franceze în întreaga creștinătate. Politica externă a Franței iluministe e în ultima instanță o tentativă de organizare a lumii în maniera unui sistem heliocentric, având orașul de pe Sena drept protagonist gravitațional. În virtutea acestui proiect politic, expresie a geniului universalist al francezilor în Secolul Luminilor, instaurarea unei constelații de națiuni inteligente și pașnice, care să-și contureze orbita în sfera de atracție a Parisului devenea o premisă imperativă. Pe lângă ambasadorii oficiali ai Franței, acreditați la curțile principilor și suveranilor continentali, un corp distinct de trimiși speciali și agenți militari, de extracție nobiliară sau plebeiană, explora, distribuind pensii, subsidii și promisiuni, care rareori erau onorate, posibilitățile încheierii unor alianțe și tranzacții politice inedite. Banii erau argumentul suprem al acestei febrile activități diplomatice. Doar Marele Pensionar al

⁸ L. Bély, *Les relations internationales en Europe (XVIIe – XVIIIe siècles)*, Paris, 1992, p. 23; J. Béranger, *Istoria Imperiului Habsburgilor (1273-1918)*, București, 2000, p. 210; C. Mureșan, *Relațiile internaționale europene în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Studii și articole de istorie*, XVIII, (1972), București, p. 24-25; Salvador de Madariaga, *Englez, francez, spaniol*, în *Itinerarii spirituale*, București, 1983, p. 311-314; P. Chaunu, *Civilizația Europei clasice*, vol. I, București, 1989, p. 97; Im. Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, vol. III, București, 1993, p. 210-217; E. Papu, *Barocul ca tip de existență*, vol. I, București, 1977, p. 201-205.

⁹ J. Carpentier, Fr. Lebrun, *Istoria Franței*, Iași, 2001, p. 207; Sz. Pillorget, *Apogée et déclin des sociétés d'ordres 1610-1787*, Paris, 1969, p. 150-151; I. Grămadă, *Franța lui Richelieu și Mazarin*, Iași, 1971, p. 326-379; P. Chaunu, *op.cit.*, p. 162-163; R. Wilkinson, *Franța și cardinalii 1610-1661*, București, 1999, p. 113-122.

Provinciilor Unite a derutat până la ezitare stratagemile politicii externe franceze, manifestându-și totala insensibilitate față de clasicul argument financiar. În ciuda unor inerente rateuri, care au ritmat contactele internaționale ale Franței, acest dublu sau triplu aparat diplomatic a impresionat și a persuadat atât personalul cât și anturajul curților străine aliate sau ostile. La începuturile epocii moderne, politica externă a Franței era laică și indiferentă față de preceptele religioase, fără a fi întrutotul machiavelică. În numele acestui principiu guvernant, Francisc I a fost primul monarh creștin care a inițiat o alianță cu Marele Turc, Henric al IV-lea a considerat că Parisul merită o liturghie, iar Ludovic al XIV-lea și-a pus flota la dispoziția trupelor otomane din Anatolia, convocate la asediul Vienei, în 1683.¹⁰

Aspirația Regelui Soare de a extinde supremația franceză asupra continentului european se întemeia pe vasta forță militară organizată și dotată de Michel și Louvois Le Tellier, pe redevabilele centuri de fortărețe proiectate de Vauban, pe marina regală reorganizată de Colbert și pe soluțiile strategice eficiente utilizate de generalii Turenne și Condé cu ocazia triumfurilor de la Nijmegen, Saint-Germain și Fontainbleau (1678/1679). Însă cea mai semnificativă inovație a fost constituirea unei birocrății civile pentru administrarea armatei. Acest serviciu administrativ, *l'intendance*, apăruse în vremea lui Richelieu sub forma unui corp de inspectori sau supraveghetori. În secolul lui Ludovic al XIV-lea, oficialii respectivului compartiment, care fondaseră depozite de provizii și muniție în diverse zone ale Franței, negociau și supravegheau toate contractele pentru hrană, arme și echipament ale armatei atât pe timp de pace, cât și în timpul campaniilor. Populația prefera rechizițiile organizate de acești intendenți, jafurilor efectuate de soldați în vreme de război.¹¹

După ce Italia o exercitase în timpul Renașterii, iar Spania în secolul ei de aur, Franța a preluat hegemonia intelectuală la scară continentală în epoca lui Ludovic al XIV-lea. Sub auspiciile respective, franceza triumfă asupra adversarelor în „războiul pentru succesiunea limbii latine”. Lexicul ei invadează toate limbile europene. Latina retrogradează în planurile diplomatic și științific, fiind înlocuită cu franceza, care ajunge limba uzitată de savanți, filosofi și, în general, de mediile cultivate. Stilul francez cucerește întreg continentul, impunând o adevărată „francomanie”. Numeroșii emigranți francezi care se instalează în țările europene contribuie la răspândirea gustului pentru ceea ce e franțuzesc. Saloanele literare pariziene devin oficine de poezie prețioasă și galantă. Scriitorii francezi clasicizanți sunt traduși, citați și imitați în Italia, Germania, Anglia sau Spania, contribuind pe această cale din plin la rafinarea societății „marelui secol”. În consonanță cu ascensiunea Regelui Soare, Franța devine treptat expresia supremă a culturii europene, chiar un moment-far al civilizației mondiale, iar Parisul capitala incontestabilă a cunoașterii. Impusă sub absolutismul acestuia, compromisă de dezastrele financiare și militare care au acompaniat perioada crepusculară a domniei sale, Europa franceză a persistat și după Revoluția franceză și a atins apogeul o dată cu Imperiul napoleonian, care a anexat Franței aproape întregul continent. Splendorile prestigioasei arte franceze sunt imitate pretutindeni. Pentru arhitectura nenumăratelor reședințe regale și princiare europene castelul de la Versailles a constituit un model tutelar.¹²

În virtutea unor criterii similare, sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor au fost declarate „o eră de ascensiune a Austriei la rangul de mare putere europeană”, pe fondul

¹⁰ R. Mandrou, *L'Europe „absolutiste”. Raison et raison d'Etat 1649-1775*, Paris, 1977, p. 63-64; Sz. Pillorget, *op. cit.*, p. 150-151; Salvador de Madariaga, *op. cit.*, p. 314-316.

¹¹ M. Howard, *Războiul în istoria Europei*, Timișoara, 1997, p. 77; J. Carpentier, Fr. Lebrun, *op. cit.*, p. 217-218; P. Chaunu, *op. cit.*, p. 163-167.

¹² L. Réau, *L'Europe française au siècle des Lumières*, Paris, 1971, p. 12-23; G. Mongrédien, *Viața de toate zilele în vremea lui Ludovic al XIV-lea*, București, 1972, p. 208-215; P. Hazard, *Criza conștiinței europene*, București, 1973, p. 55-57, S. Berstein, P. Milza, *op. cit.*, p. 245-248 și 315.

anihilării pericolului otoman, al progreselor înfăptuite de Contrareformă și al instaurării unei civilizații baroce cu numeroase trăsături originale, în perimetrul posesiunilor Casei de Austria. În amintitul interval de timp, Europa Centrală se caracterizează printr-o suită de fenomene specifice, precum: o explozie demografică spectaculoasă, în ciuda deceselor masive provocate de epidemia de ciumă din 1679, o economie agrară care progresează chiar și în absența unor inovații tehnice eficiente, un paternalism imobil care consacră dominația mării aristocrații funciare și a clerului monahal, declinul miciei nobilimi, afirmarea anemică a burgheziei urbane, reprimarea libertăților cetățenești și triumful contraofensivei catolice. Sub norocoasa domnie a lui Leopold I (1658-1705), trupele habsburgice reintegrează bazinul dunărean, menținut într-o stare de hibernare sub stăpânirea otomană, în curente atlantice ale istoriei europene, extinzând teritorial cu aproximativ 50% statele austriece. În urma bilanțului catastrofal schițat de tratatele din Westfalia, Austria se transformă într-un incontestabil pol de concentrare federală a Germaniei catolice. Practic, după 1660, trama politicii externe a Casei de Austria devine războiul cu turcii, invadatorii lumii creștine. În perioada amintită, Leopold I cumpără Opperln și Ratibor de la Polonia, moștenește Tirolul, neutralizează aristocrația ostilă, parțial protestantă, din Ungaria austriacă, întărește capacitatea de ripostă a statului, organizând un aparat militar permanent și impune o inflexibilă fiscalitate indirectă. Începuturile acestei redresări pluriforme a Austriei au provocat în bună măsură nesăbuitul atac otoman, încheiat cu un răsunător eșec la Kahlenberg, în vecinătatea Vienei. Nici după evacuarea stăpânirii turcești din bazinul dunărean și dezamorsarea atmosferei de anxietate instaurată, vreme de un secol și jumătate, de constanta amenințare militară a Semilunii, respectivul ansamblu dinastic nu a încercat niciodată să se transforme, în manieră occidentală, într-un stat unitar, centralizat, omogen, dar a facilitat, în schimb, contactele dintre regiuni și a favorizat geneza și consolidarea unei civilizații comune specifice, situată pe axa frontalieră care demarca protestantismul de catolicism.¹³

Rivalitatea politică austro-otomană în Europa Centrală pe parcursul secolelor XVI-XVII.

Relațiile austro-turce au devenit antagoniste, mai ales pe parcursul secolului al XVI-lea, după victoria câștigată de soldații Semilunii la Mohács (29 august 1526) și în urma alianței statomnicite de regele Franței, Francisc I (1494-1547), din rațiuni de stat, cu sultanul Soliman al II-lea Magnificul/Legiuitorul (1494-1566). După încheierea păcii de la Zsitvatorok (1606), ostilitățile dintre Habsburgi și otomani s-au restrâns la hărțuiri, exercitate de-a lungul frontierei militare. Cele două puteri care rivalizau în zona Europei Centrale au fost, până în jurul anului 1660, distrase de alte evenimente politice majore. Habsburgii au fost antrenați în Războiul de Treizeci de Ani, în timp ce Imperiul Otoman s-a angajat într-un conflict de durată cu suveranii safavizi ai Persiei, Abbas I cel Mare (1588-1626), Safi I (1629-1642), adversarii săi reductibili din regiunea Orientului Mijlociu. În plus, dezastrele suportate de trezoreria publică turcească, în urma unei crize economice și fiscale de anvergură, generată de "revoluția prețurilor", cu întregul ei cortegiu de cicluri inflaționiste, au produs nemulțumirea ienicerilor, corp de elită în plină diluție, care a inițiat o suită de revolte endemice, schimbând sultani și viziri, stârnind seisme în universul seraiului și a celebrului său harem sau terorizând populația. Regimul politic stagnant a încurajat vechile particularisme, manifestate prin gesturile de insubordonare ale pașalelor provinciale, a favorizat anemierea latentă a autorității centrale și a contribuit la restrângerea comerțului de tranzit și exterior, la amplificarea cheltuielilor publice și la deteriorarea sistemului funciar și financiar. Pe de altă parte, declinul suferit de Imperiul

¹³ V.L. Tapié, *Monarchie et peuples de Danube*, Paris, 1969, p. 145-146; Idem, *Barocul*, București, 1969, p. 130-137; E. Zöllner, *Geschichte Österreichs von Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien, 1984, p. 250-252; P. Chaunu, *op.cit.*, p. 40-41 și 178-180; St. Vajda, *Felix Austria. Eine Geschichte Österreichs*, Wien, 1980, p. 297-300.

Otoman, după "epoca de aur" a lui Soliman Magnificul, în raport cu ritmul de dezvoltare al Europei Atlantice se datorează, în bună măsură, incapacității sale de a se lansa în epopeea Marilor descoperiri geografice, ceea ce a condus la pierderea monopolului comercial pe care-l deținea asupra comerțului cu produse asiatice. În ciuda acestor simptome îngrijorătoare, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, degringolada Imperiului Otoman părea o ipoteză nebuloasă, improbabilă, poate chiar himerică. Componentele cutumiare ale particularismului otoman erau încă suficient de vitale pentru a alimenta veleitățile de dominație universală, maniile expansioniste și fobiile anticreștine ale sultanilor de pe malurile Bosforului. Excedată de surprinzătoarele progrese ale Occidentului, civilizația otomană își asuma rolul unui client pasiv, reacționând la provocările sistemului economic vest-european prin importuri masive de tehnologie și specialiști, dispuși să-și renege apartenența la creștinism.¹⁴

Criza de autoritate a puterii centrale din Istanbul s-a încheiat odată cu venirea la putere, în cursul anului 1656, a vizirilor albanezi. Perioada de dominație politică a acestor renegați, mai ales albanezi – cazul vizirilor Köprülü –, convertiți la islam voluntar sau cu forța, nu a ocazionat însă o simbioză autentică între cele două populații predominante, creștină și musulmană, aflate sub stăpânirea padișahului. Renașterea imperialismului otoman s-a declanșat imediat ce marele vizir, Ahmed Köprülü (1661-1676), a început să guverneze autoritar, în numele tânărului sultan, Mehmet al IV-lea (1648-1687).¹⁵ Prima victimă a respectivului reviriment militar și politic a devenit Republica Veneția, în acea vreme încă o putere de prim-rang în lumea Mediteranei. După o epuizantă confruntare de uzură, extinsă pe parcursul unui sfert de secol (1645-1669), în care au pierit 30 000 de oameni și s-au cheltuit 4,4 milioane de ducați, Serenissima a fost constrânsă să cedeze turcilor Creta, după ce garnizoana din Candia (astăzi Heraklion), comandată de Francesco Morosini, capitulează în 6 septembrie 1669, după un asediu de peste două decenii, deși fusese sprijinită de Spania, cavalerii de Malta, Genova, papa Alexandru al VII-lea (1655-1667) și de contingente militare piemonteze, toscane, lombarde, germane și franceze. Rezistența îndelungată s-a datorat flotei de război venețiene, care, beneficiind de galioane, bastimente mult mai moderne și mai eficiente decât galerele otomane, a paralizat căile de aprovizionare ale asediatorilor musulmani. Simbolic, venețienii reușesc să păstreze, până la sfârșitul secolului al XVII-lea și chiar până la începutul secolului al XVIII-lea, trei minuscule posesiuni, Grabusa – pierdută în 1691 –, Suda și Spinalonga, amplasate în puncte practic inaccesibile ale litoralului cretan. Astfel, după lupta de la Lepanto, ofensiva maritimă a turcilor izolează și lichidează, într-un secol, 1571-1683, ultimele supraviețuiri ale inutilului domeniu oriental al Veneției.¹⁶

A doua victimă a fost Transilvania, care jucase, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, grație unor voievozi energici, Gabriel Bethlen (1613-1629) și Gheorghe I Rákóczi (1630-1648), un rol disproporționat față de potențialul său real economic, demografic și militar, profitând de o conjunctură politică favorabilă: poziția ambiguă a principatului scindat între pretențiile habsburgice și cele otomane și intervenția trupelor ardelenene de partea protestantă în

¹⁴ C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în evul mediu*, București, 1998, p. 134-178; M. Devèze, *L'Europe et le monde à la fin du XVIIIe siècle*, Paris, 1970, p. 49-51; F. Cardini, *Europa și Islamul. Istoria unei neînțelegeri*, Iași, 2002; A. Miquel, *Islamul și civilizația sa*, vol. I, București, 1994, p. 350-351; R. Mantran, *Istoria Imperiului Otoman*, București, 2001, p. 194-206; M. Soreanu, *Marii viziri Köprülü (1656-1710)*, București, 2002, p. 11-27; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, 1976, p. 205-218; A. Decei, *Istoria Imperiului Otoman*, București, 1978, p. 350-387.

¹⁵ M. Soreanu, *op.cit.*, p. 43-82; R. Mantran, *op.cit.*, 206-210; M. Devèze, *op.cit.*, p. 49-51.

¹⁶ M. Soreanu, *op.cit.*, p.36 și 97; A. Decei, *op. cit.*, p. 392-410; Ph. Longworth, *Aufstieg und Fall der Republik Venedig*, Wiesbaden, 1978, p. 310 și 315; R. Mantran, *op.cit.*, 207-208; Ch. Diehl, *Veneția*, București, 1941, p. 290-294.

Războiul de Treizeci de Ani. După ce principele Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648-1660) se lasă angrenat într-un război cu imperialii, pe teritoriul Poloniei, fără asentimentul sultanului și atrage asupra țării sale de baștină, drept represalii, un raid pustiitor al tătarilor, Principatul redevine, după moartea liderului său politic intempestiv (1660), un modest pion al Istoriei, la periferia marilor imperii ale vremii, până la sfârșitul domniei mediocre a lui Mihail I Apafi (1661-1690).¹⁷

Cea de-a treia victimă a revirimentului otoman a fost monarhia austriacă. Numirea lui Mihail I Apafi în fruntea Transilvaniei, cu largul concurs al Porții, recuzată de împăratul Leopold I, care trimite un corp expediționar pentru a ocupa principatul (1661), a fost cauza imediată a războiului austro-otoman din anii 1663-1664. Cu ocazia contraofensivei pe care o organizează, armata otomană ajunge, în toamna anului 1663, până la Pressburg (Bratislava), amenințând Viena. După o campanie inițial dezastruoasă – înfrângerea de la Gran –, iar apoi victorioasă – succesul de la Sankt Gotthard (1664), pe râul Raab, datorat, în parte, feldmaresalului de origine italiană, Raimondo di Montecuccoli (1609-1680) –, imperialii încheie o pace defavorabilă cu turcii la Vasvár (1664). Principalii păgubiți au fost aliații lor maghiari. În consecință, simțindu-se frustrați și trădați, magnații maghiari organizează o conjurație sub conducerea palatinului Francisc Wesselényi, a contelui Francisc Nádasdy, a banului Croației, Petru Zrínyi (1621-1671) și a cumnatului acestuia, Francisc Frangepán (Fran Krsto Frankopan), recurgând mai întâi la ajutorul Franței și al Poloniei, iar ulterior, la cel al Imperiului Otoman. Mișcarea a fost reprimată de austrieci printr-o intervenție militară în Ungaria Superioară, iar conducătorii rebelunii, majoritatea de orientare calvină, au fost suprimați fizic.¹⁸

Persecuțiile la care au fost supuși nobilii maghiari, în mare parte de confesiune protestantă, în ciuda faptului că unii dintre ei nici nu participaseră la revoltă, au contribuit la declanșarea așa-numitei insurgențe a *kuruzilor* (cruciaților/răsculaților), mișcare anticatolică și antiimperială, sprijinită cu subsidii și trupe auxiliare de Transilvania și Franța. Denumirea generică a rebelilor maghiari, recrutați din rândurile țărănimii și a micii nobilimi calvine, provine fie de la latinescul *crux* (cruce), fie din osmanul *khurudş* (răsculat, războinic independent). În 1676 conducerea insurecției e preluată de contele Emeric (Imre) Thököly (1657-1705). Acțiunea acestuia a fost favorizată de evoluția conjuncturii internaționale, care l-a determinat pe Ludovic al XIV-lea (1643-1715) să reactiveze conflictul dintre Poartă și Casa de Austria.¹⁹

În urma negocierilor franco-maghiare din 1677, rebelilor li se vărsau subsidii, în valoare de un milion de livre, din partea regelui Franței. La instrucțiunile monarhiei franceze, Thököly refuză să participe la dieta de la Sopron (1681), unde împăratul Leopold I (1658-1705) spera să realizeze o înțelegere de compromis cu toate cercurile dizidente maghiare.²⁰

Din anul 1682, insurgentul maghiar este sprijinit asiduu și de Poarta otomană, care, pregătind un conflict cu Habsburgii, își căuta un aliat în regiunea central-europeană. Vizirul Kara Mustafa (1676-1683), un veritabil „câine al războiului”, îi acordă rebelului Thököly demnitatea regală, precum și o coroană în numele sultanului (1682) și blochează tentativele internunțului papal Caraffa de a negocia reînnoirea armistițiului pe douăzeci de ani, încheiat la Vasvár.²¹

¹⁷ R. Mantran, *op. cit.*, 260; *Istoria Românilor*, vol. V, București, 2003, p. 88-95 și 181-2001; *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapesta, 1990, p. 311-334 și 353-365.

¹⁸ L. Bély, *op. cit.*, p. 219-222; St. Vajda, *op. cit.*, p. 300-302; J. Miller, *Absolutism in Seventeenth-Century Europe*, London, 1990, p. 166-170; J. Béranger, *op. cit.*, p. 253-256; Fr. Cardini, *op. cit.*, p. 210; S. Wandycz, *Prețul libertății*, București, 1998, p. 95-96; I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfârșitul secolului XVII*, Cluj, 1933, p. 2-3.

¹⁹ St. Vajda, *op. cit.*, p. 302; S. Wandycz, *op. cit.*, p. 96-97; M. Soreanu, *op. cit.*, p. 115

²⁰ L. Bély, *op. cit.*, p. 268-269;

²¹ J. Béranger, *op. cit.*, p. 257; L. Bély, *op. cit.*, p. 269-270; I. Moga, *op. cit.*, p. 88-91.

Asediul Vienei (1683) și contraofensiva austriacă. În campania care viza asedierea Vienei, pregătită încă din primăvara anului 1683, turcii au mobilizat un efectiv de aproximativ 110 000 oameni, din care 40 000 trupe de elită și 70 000 de provinciali. În replică, imperialii, care nu dispuneau decât de 60 000 de oameni, încheie un tratat de alianță cu Polonia și obțin importante ajutoare pecuniare din partea Curiei pontificale.²²

Armata turcă, sprijinită de cei 20 000 de maghiari ai lui Thököly, de 6 000 de soldați transilvăneni și de alți 6 000 de moldo-vlahi, a început asediul capitalei austriece, părăsită de Curtea imperială și de guvern, la 14 iulie 1683. Apărarea a fost condusă de contele Ernst Rüdiger von Starhemberg, de bătrânul conte, cu rang de general, Caspar Zdenko Kapliř, un văr al lui Wallenstein, originar din Boemia și de primarul Johann Andreas von Liebenberg. În ciuda eforturilor depuse de trupele lui Kara Mustafa, Viena rezistă vreme de 59 de zile. Ducele Carol de Lorena (1643-1690) reușește, la 31 august, să realizeze joncțiunea cu contingentele din Bavaria, Saxonia, Suabia, Franconia și cu cei 20 000 de cavaleriști polonezi, antrenați în acțiunea militară de deblocare a Vienei de către suveranul lor, care își condiționase participarea la eveniment de achitarea unei compensații ce se ridică la 500 000 de guldeni. Salvarea reședinței Habsburgilor se datorează, de altfel, în bună măsură, și sprijinului financiar, în valoare de 2 500 000 de guldeni, furnizat de papa Inocențiu al XI-lea (1676-1689), Spania, Portugalia, Toscana și Genova. În urma amintitei operațiuni militare, forțele austro-germano-poloneze, situate în proximitatea capitalei asediate, se ridică la 70 000 de soldați. La 12 septembrie 1683, trupele de salvare, conduse de regele Poloniei, Ioan al III-lea Sobieski (1674-1696), îi înving pe asediatori, în bătălia de la Kahlenberg, mizând, în parte, și pe efectul de surpriză.²³

După eliminarea pericolului iminent, imperialii, chiar dacă ezită inițial, se decid, pentru prima dată în istoria conflictelor cu otomanii, să declanșeze o ofensivă masivă spre est. În această ordine de idei, sunt derulate o suită de operațiuni militare în Ungaria, pe parcursul anului 1684, care se încheie cu un asediu nefinalizat al Budei, capitala istorică a Ungariei.

În anul următor, 1685, trupele austriece își extind controlul asupra Ungariei Superioare răsăritene, ajungând până la fortăreața Munkács (Munkačevo), care aparținea Elenei Zrinyi, soția lui Thököly, fiica eroului Petru Zrinyi, executat, la 30 aprilie 1671, pentru participarea sa la "conspirația magnaților" împotriva Casei de Austria și mama viitorului lider al mișcării rebelilor *kuruși*, Francisc Rákóczi al II-lea (1704-1711). Se încep, totodată, tratative cu Mihai Teleki (1634-1690), cancelarul principelui transilvan Mihail Apafi.²⁴

Campania din 1686 răstoarnă decisiv situația în favoarea Habsburgilor, mai ales după ce, în septembrie, e cucerită Buda de către trupele lui Carol de Lorena. Evenimentul capătă o anvergură continentală, fiind celebrat în întreaga Europă creștină. Pe fondul acestor succese militare eclatante se amplifică în permanență curiozitatea occidentalilor față de regiunile care deveniseră teatru recentelor confruntări militare, cu atât mai mult, cu cât țările respective se aflaseră vreme de aproape două secole în captivitate otomană. În consecință, sunt tipărite o serie de lucrări menite să completeze informațiile lacunare ale lumii vest-europene despre universul Europei central-orientale, care îngloba atât Banatul Timișoarei, stăpânit încă de turci,

²² L. Bély, *op.cit.*, p. 270-272; E. Zöllner, *op. cit.*, p.252; J. Béranger, *op.cit.*, p. 257-258.

²³ J. Béranger, *op.cit.*, p. 258-260; E. Zöllner, *op.cit.*, p. 252-254; St. Vajda, *op.cit.*, p. 305-314; N. Iorga, *Chestiunea Dunării*, Iași, 1998, p. 268-269; Al. Dușu, *Țările române - în timpul și după asediul Vienei*, în "Magazin istoric" (XVII), nr.7/1983, p. 4-9; V. Ciobanu, *Asediul Vienei*, în "Magazin istoric"(IV), nr.1/1970, p. 52-56; C. Mureșanu, *Semiluna coboară spre apus...*, în "Magazin istoric"(XXXIII), nr. 1, 1999, p. 75-79; I. Moga, *op. cit.*, p. 91-95; F. Cardini, *op. cit.*, p. 211-212.

²⁴ P. Cernovodeanu, *O viață închinată luptei pentru libertate*, în *Magazin istoric* (X), nr.3/1976, p. 34-36; V.L. Tapié, *Les relations entre la France et l'Europe centrale de 1661 à 1715*, vol. II, Paris, 1958, p. 159-162; E. Zöllner, *op. cit.*, p. 254; E. Rezachevici, *op. cit.*, p. 210-217.

cât și Transilvania, situată practic între două fronturi. Printre acestea am putea aminti: G. Kuniz, *Diarium welches am Türkischen Hoff un hernah beyrn Gross Vesier in der Wienerischen Belägerung gewester kayserlichen Resident Herr Baron K. Eigenhändig beschrieben nebst aussführlichen Relation der Wienerischen Belägerung...*, Viena, 1684, Pierre à Vaelkeren, *Vienne assiégée par les Turcs et délivrée par les chrestiens ou Journal du siège de Vienne*, Bruxelles, 1684, Isthvánffi Nicolaus Pannonius, *Historiarum de rebus Hungaricis libri*, Colonia, 1685, G. Kreckvitz, *Totius regni Hungariae Descriptio*, Frankfurt, 1685, *Hungarisch-Türkische Chronik*, Nürnberg, 1685 *Histoire des troubles de Hongrie*, Paris, 1685, Ottone Sponcir Kav', *Historia delle Attioni de re dell'Ungaria*, Venetia, 1685, *Histoire de l'état present du Royaume de la Hongrie*, Colonia, 1686, *Theatrum novellarum mundi alterum*, Augsburg, 1686 (din colecția de istorie universală *Theatrum Europeum*), P. Rycout, *The present state of the Ottoman Empire containing the Maxims of the Turkisch Polity – in three Books*, London, 1687, Vanel, *Histoire et description ancienne et moderne du Royaume de Hongrie, et des autres États qui ont été, ou qui sont encore ses tributaires*, Paris, 1688. Știm totodată că, la cererea viitorului domnitor Constantin Brâncoveanu (1688-1714), pe atunci doar mare logofăt, cărturarul grec Ieremia Cacavela (1643-1698) a tradus în limba greacă o lucrare italiană despre asediul Vienei, scrisă de un autor anonim, care a fost, ulterior, pusă la dispoziția domnitorului Șerban Cantacuzino.²⁵

Ercole Scala și pretensele realități transilvane ale secolului al XVII-lea. În seria respectivelor lucrări de popularizare se înscrie și *L'Ungheria compendiata*, publicată la Modena și dedicată ducelui Francesco al II-lea d'Este, în anul 1685, de contele Ercole Scala. Prima ediție are 96 de pagini, acompaniate de 19 gravuri și cuprinde o serie de referiri, mai ales cu privire la așezările întărite din părțile vestice ale Transilvaniei (Partium) și cele din Banat. Absolut întâmplător și periferic sunt evocate și câteva localități fortificate din regiunea centrală a Principatului. E oarecum perceptibilă dorința de a prezenta în mod prioritar teritoriile și centrele urbane aflate încă, la ora respectivă, sub controlul Semilunii. Desigur, informațiile sunt vagi și uneori inactuale, fără a mai lua în considerare erorile, deseori, de-a dreptul flagrante.²⁶

În ciuda acestor infirmități, lucrarea pare să fi fost receptată cu interes de cititorii italieni. În anul 1686 e retipărită, într-o versiune oarecum liliputană, la Milano. Textul reia conținutul din prima ediție, completat cu evenimentele campaniei austriece din Ungaria și se extinde pe 332 de pagini. Gravurile sunt însă sensibil diferite față de ediția princeps. O a treia variantă din *L'Ungheria compendiata* vede lumina tiparului, la Veneția, în 1687. Formatul cărții e din nou mai generos și, în consecință, numărul de pagini scade la 166. Gravurile care ilustrează anumite aspecte ale textului se ridică la 20.

Informațiile noastre cu privire la autorul lucrării *L'Ungheria compendiata*, contele Ercole Scala, sunt extrem de austere, în ciuda unor investigații realizate în bibliotecile și lexicoanele italiene. Am descoperit doar că, în anul 1670, deci cu un deceniu și jumătate mai devreme, a tipărit la Modena o operă scenică, intitulată *L'Alerinda*, dedicată principelui Cesare d'Este, care se extinde pe 160 de pagini. Presupunem, în consecință, că era un literat care gravita în cercul familiei princiare d'Este. E posibil ca numele său să fie un pseudonim literar, iar titlul nobiliar o impostură. De altfel, am sesizat că, în anul 1688, apare în Franța o lucrare cu

²⁵ *Biblioteca Bethlen din Aiud*, București, 1957, p. 24-25; V. Zaborovschi, *Politica externă a Celor Trei Principate*, București, 1925, p. 3-16; Al. Dușu, *Călătorii, imagini, constante*, București, 1985, p. 105; C. Șerban, *Asediul Vienei din 1683 oglindit în câteva manuscrise românești și străine*, în "Revista Arhivelor" (LX), vol. XLV, nr. 3/1983, p. 262-266; I.A. Pop, S. Șipoș, *Imaginea țărilor române într-o lucrare franceză de la 1688*, în *Analele Universității din Oradea* (X), 2000, p. 51-60.

²⁶ E. Scala, *L'Ungheria compendiata*, Modena, 1685, p. 1-45.

autor anonim, intitulată *Histoire et Description ancienne et moderne du Royaume de Hongrie*. Evident, și în această monografie sunt descrise o serie de regiuni și centre urbane din Transilvania, chiar mai amănunțit decât o face Ercole Scala.²⁷ Prin urmare, e limpede că, după asediul Vienei, cititorii contemporani consumă masiv publicații care furnizează *in extenso* date cu privire la peisajul sau mediul în care se derula conflagrația austro-turcă.

Revenind la best-seller-ul lui Ercole Scala, acesta evocă, în mod explicit, de la nord la sud, suita de cetăți fortificate, situată în extremitatea vestică a Transilvaniei, adică pe fâșia teritorială aflată încă, la ora respectivă, sub stăpânirea Imperiului Otoman. Desigur, unele informații sunt fabuloase, ca să nu spunem fabulații. Astfel, vorbind de fortăreața Sătmarului, pe care o consideră mărginită de Tisa, autorul italian o plasează în comitatul cu același nume, cedat de turci împăratului, în urma păcii de la Vasvár, din anul 1664, după ce fusese cucerită (1660), contrar prevederilor cuprinse în tratatele prelabile cu Poarta, de către contele Louis de Souches, comandant al trupelor imperiale din Ungaria. Evitând cu nonșalanță să furnizeze eventuale informații de ordin urbanistic sau strategic, el preferă să evoce opulența agricolă a regiunii, care excela în culturi viticole și cerealiere. Fertilitatea solului, susține Ercole Scala, e atât de ridicată, încât și terenurile necultivate furnizează recolte semnificative, datorită semințelor rămase pe câmp de la culesul din anul precedent. Aceste exagerări capătă accente de-a dreptul mirifice când sunt evocate terenurile viticole din împrejurimile Sătmarului: „Viile, care se văd în mare număr în acel ținut, par a fi doici generoase pentru aur, care acolo se află din belșug, mult mai mult decât în alte părți și până și apele care-i scaldă împrejurimile îl furnizează din abundență. Și la rădăcina butucilor de vie se găsesc grăunțe de aur, care provin poate din picăturile ce se scurg de pe vițe și care nu sunt prețuite la o mică valoare.”²⁸

Următorul obiectiv important descris de Ercole Scala este cetatea Oradea, pe care o numește *Città di Varadino*, dar subliniază că, germanii au botezat-o *Grosswardein*. Amplasată pe râul Criș, așezarea e formată din trei cartiere, protejate de o nouă incintă regală – afirmă autorul italian –, iar “*biserica acestei mari fortărețe a slujit spre a fi depuse în ea trupurile regilor Ladislau și Sigismund – recte Ladislau cel Sfânt (1077-1095) și Sigismund de Luxemburg (1387-1437) –, dar mai apoi o parte a locuitorilor, căzuți în nelegiuirea calvinismului, au dărâmat odată cu biserica și mormintele(...)*”. A fost capturată de turci în anul 1660, după ce, o jumătate de secol mai devreme, în toamna anului 1598, apărătorii ei respinseseră 12 asalturi, efectuate de cei 60.000 de luptători otomani, dirijați de Omar Pașa, datorită vitejiei dovedite de Melchior de Redern și Kirel (Király ?) George, care i-au comandat. Se pare că, în realitate, apărarea cetății a fost condusă de Paul Nyáry, unul dintre ofițerii fideli ai împăratului Rudolf al II-lea (1552-1612), sau, în conformitate cu alte surse, de contele Isolani, iar atacul a fost inițiat și coordonat de serdarul Setirci Mehmed Pașa, ajutat de tătării crimeeni ai lui Gazi Giray al II-lea (1588 – noiembrie 1596 și 1596-1608). În privința celui de al doilea asediu, Ercole Scala susține că apărătorii Orăzii au capitulat condiționat la 7 august 1660, întrucât comandantul garnizoanei, colonelul Rátz János, murise în luptă. Ali Pașa, conducătorul celor 50.000 de atacatori otomani, a permis curajoasei garnizoane, precum și locuitorilor orașului, adăpostiți în cetate, să se refugieze spre Debrețin, în 300 de căruțe. Se pare că, într-adevăr, apărătorii Orăzii au rezistat atacurilor inițiate de turci, de la 14 iulie până la 17 august 1660, când au cerut pace, iar serdarul Köse Ali Pașa, comandantul asediatorilor, impresionat de rezistența lor dârză (supraviețuiseră doar 300 de soldați din cei 1.000 de apărători), le-a permis să se retragă, la 27 august 1660. Bazându-se pe respectivele amănunte,

²⁷ S. Callimachi, *Din cărți vechi. Pagini privitoare la istoria românilor*, București, 1946, p.114-122.

²⁸ E. Scala, *op. cit.*, p. 32-33.

numeroși istorici consideră că Oradea a rezistat atunci, vreme de 44 de zile, în fața soldaților Semilunei. Alții vorbesc chiar de 46 de zile.²⁹

În continuare, autorul italian, dorind să ofere informații despre cetatea Gyula, din Ungaria, o confundă pe aceasta, parțial, cu Alba Iulia (Gyula Fehérvár) din Transilvania. Fragmentul următor e o dovadă peremptorie în acest sens: ”*Între fortăreața Gyula /recte Alba Iulia/ și Lipova /Lippa/ se pot întâlni, în afară de castelul Rab supus /principelui/ Ardealului, pe lângă care trece râul Mureș, /apoi/ cele două cetăți Sebeș /Millenbach/ și Orăștie/Brotz/, dependente în mod egal de stăpânirea ardelenilor și a nemților, iar într-o vale, nu departe, numită Poarta de Fier /Nascapo/, marele Huniade, sub flamura Sfintei voastre cruci, și-a pus în primejdie mica sa oaste, împotriva celei numeroase a turcilor, doborând din rândurile acesteia mai mult de 40 000 de oameni, prin neasemuita sa vitejie.*”³⁰

În privința cetății Lipova, Ercole Scala consideră că, amintita fortificație a fost ridicată pe malul Mureșului de ginerele regelui maghiar Matia Corvin, marchizul George de Brandenburg. Afirmatia e vădit eronată, întrucât respectivul monarh al Ungariei nu a avut nici o fiică din cele două căsătorii ale sale. În rest se menționează doar, cu unele inexactități, procesul istoric de pendulare a fortăreței Lipova de sub stăpânirea ardelenilor sub cea otomană și invers, până la sfârșitul secolului al XVII-lea: „*Datorită fugii lașe a lui Ioan Pethö /Giovanni Peteo/, care comandase fortăreața, turcii au reușit să o ocupe în anul 1551. Dar au stat puține luni în ea fiindcă a fost recucerită de fratele George și de Castaldo, generalul împăratului. În anul următor, în legătură cu faptul că turcii au adus sub stăpânirea lor cetatea Timișoara, ei au incendiat și Lipova. După ce au reconstruit-o și au ținut-o în stăpânire vreme de 40 de ani, a fost ocupată de ardeleni, care o au și astăzi.*” Autorul italian se înșeală și în acest caz. Timorat de vestea capitulării apărătorilor cetății Timișoara, ofițerul spaniol Aldana, comandantul garnizoanei cantonate în fortificația de pe Mureș de către generalul Gian-Batista Castaldo, guvernator al Transilvaniei (1551-1555), în anul 1551, a abandonat Lipova, fără luptă, în anul următor. Totodată, Ercole Scala pare să nu-și amintească episodul cedării Lipovei de către principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen (1613-1629), în anul 1613. Pe de altă parte, nu poate intui că turcii vor fi alungați din fortăreața de pe Mureș, în anul 1688, de către trupele generalului napolitan Antonio Caraffa (? – 1693), aflat în slujba Habsburgilor, în calitate de feldmareșal.³¹

În continuare Ercole Scala evocă cetatea episcopală a Cenadului precum și ruinele faimosului pod al lui Traian. În ambele cazuri informațiile sunt culese din surse indirecte, unele destul de vechi. Despre cetatea Cenadului detaliile sunt strict cronologice. E relatată disputa dintre otomani și principii Transilvaniei pentru stăpânirea străvechiului centru episcopal. Deși destul de explicite și nuanțate, amănunțele referitoare la podul lui Traian sunt în bună măsură discutabile sau chiar inexacte. Astfel, autorul italian consideră că edificiul construit la inițiativa suveranului roman n-ar fi traversat doar apele Dunării, ci și cursul râului Zul (?), hidronimic inspirat de un împărat roman purtând numele respectiv. Probabil apocrifă e și inscripția latină, menționată de Ercole Scala ca fiind gravată într-una dintre ruinele podului: “PROVIDENTIA. AUGUSTI./ VERE. PONTIFICIS./ VIRTUS. ROMANA. QUID./ NON. DOMAT./ SUB. IUGUM./ ECCE. RAPITUR./ DANUBIUS”, adică (*Prin grija augustului și adevăratului pontifice, virtutea romană a supus aici Dunărea cea neîmblânzită*). Același text, inscripționat pe o tablă de marmură, situată într-unul din forturile amplasate lângă podul lui Traian, pe malul dacic, e menționată și de Francesco Grisellini, în celebra sa *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*. Eruditul venețian se îndoiește însă de autenticitatea

²⁹ *Ibidem*, p. 35-38; M. Guboglu, *Cronici turcești privind Țările Române*, Extrase vol. II, sec. XVII-începutul sec. XVIII, București, 1974, p. 314-317.

³⁰ E. Scala, *op. cit.*, p. 39-40.

³¹ *Ibidem*, p. 40-41.

inscripției, invocând în acest sens opiniile unor colecționari și savanți ai epocii cu certă autoritate în domeniu. În schimb, un contemporan al lui Ercole Scala, Komáromi János, partizan fervent și secretar al notoriului rebel antihabsburgic, Emeric Thököly, descrie în paginile lucrării, *Jurnal otoman și experiențe, 1697-1705*, ruinele podului lui Traian, pe care-l consideră a opta minune a lumii, dar nu menționează falsă inscripție.³²

Ultima așezare majoră din Banat descrisă în perimetrul *Ungheriei compendiata* este cetatea Timișoara. Autorul schițează din nou un amplasament geografic ușor eronat, susținând că zidurile orașului sunt înconjurată de râurile Timiș și Bega. Organizarea municipală a localității în perioada precedentă cuceririi otomane este de asemenea fantezistă. Greu de presupus ca Timișoara să fi fost condusă de un Consiliu Aulic și un Consiliu Public într-o manieră extrem de democratică. Relatarea cu privire la asediul fortăreței (1552) – apărată eroic de comandantul Ștefan Losonczy –, precum și celelalte comentarii adiacente sunt relativ corecte, mai puțin unele amănunte. Trupele turcești erau conduse de Ahmed pașa și nu de Mehmed pașa, iar conflictul dintre Matia Corvin și voievodul transilvan Ioan de Szentgyörgy nu s-a derulat în 1463, ci în anul 1467.³³

Desigur, lucrarea lui Ercole Scala, nefiind rezultatul unei investigații directe în zona de conflict, conține frecvente erori, omisiuni, false localizări și pseudoetimologii. Confuziile și formulările ambigue sunt numeroase și doar ocazional pot fi clarificate. În ciuda acestor infirmități patente, cartea autorului italian pare să fi trezit un real interes în rândurile compatrioților săi, din moment ce a fost reeditată cu obstinație, vreme de trei ani. *L'Ungheria compendiata* a contribuit neîndoiește în epocă la stimularea interesului opiniei publice din Peninsula italică pentru realitățile politice și etnice din Europa centrală și orientală, care, până la finele secolului al XVII-lea, agonizaseră la periferia lumii creștine continentale, într-o pregnantă izolare impusă de umbra nefastă a Semilunii.

AN ITALIAN BEST-SELLER FROM THE END OF THE 17TH CENTURY
ON THE TOWNS AND CASTLES FROM BANAT AND WESTERN TRANSYLVANIA
Abstract

The 17th century author Ercole Scala was literate affiliated to the Italian family d'Este. It is possible that his name was a literary pseudonym, and the supposed noble title an imposture. Nevertheless one of his books, *L'Ungheria compendiata*, printed in no less than three editions between 1685 and 1687, had an important role in stimulating the interest of the Italian public opinion for the political and ethnical realities from Central and Eastern Europe at the end of the 17th century.

³² *Ibidem*, p. 41-32; Fr. Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984, p. 222; *Utazások a török birodalomban*, București, 1983, p. 156.

³³ E. Scala, *op. cit.*, p. 43-44; A. Decei, *op. cit.*, p. 194-195.